
UDK: 272-789.32/.33
Izvorni znanstveni članak
Primljen 3. II. 2020.

IVICA ŠARAC
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
ivica.sarac@ff.sum.ba

LEGITIMAN VOJNI CILJ ILI ŽRTVE ZLOČINA?

Sažetak

Jesu li u veljači 1945. godine širokobriješki franjevci ubijeni sudjelujući u borbi ili je nad njima izvršen ratni zločin? Iako se na prvi pogled ovako postavljen upit doima kao nedopustivo pojednostavljena dvojba, doista u ovome slučaju postoje samo dvije mogućnosti: ili su usmrćeni kao sudionici u oružanim sukobima ili su pak nevini ubijeni? U prilogu se na temelju dostupne arhivske dokumentacije, relevantne literature i izjava svjedoka nastoji provjeriti valjanost tvrdnji o (ne)umiješanosti franjevacu u oružane sukobe na Širokome Brijegu od 6. do 8. veljače 1945.

Ključne riječi: Široki Brijeg; hercegovački franjevci; jugoslavenski partizani; 1945. godina

Prije nešto više od godinu dana u javnosti se nakon dugo vremena opet povela rasprava o načinu i okolnostima stradanja širokobrijeških franjevacu u veljači 1945. godine. Valja se prisjetiti da se slična polemika vodila i 1971., doduše u drukčijim i opasnijim uvjetima, kada je brošura *Široki Brijeg* dr. fra Gojka Muse, koji se usudio u to vrijeme napisati da su širokobriješki franjevci nevini pobijeni, izazvala žestoku medij-sku i političku kampanju (naročito beogradskih *Večernjih novosti*, *Bor-be*, *Politike*, *NIN*-a i sarajevskoga *Oslobođenja*) protiv više od stotinu

hercegovačkih franjevaca. Oni su, na čelu s tadašnjim provincijalom dr. fra Rufinom Šilićem, odlučili braniti ugled pobijene subraće tvrđnjama (i jamčeći svojim potpisima) da ovi nisu sudjelovali u oružanim sukobima, da nisu nosili oružje, da nisu pružali nikakav otpor i da su posve nevini ubijeni nakon okončanja oružanih sukoba na Širokome Brijegu.¹

Sličnu medijsko-političku kampanju pokrenut će pola stoljeća kasnije jednim intervjuom u riječkome *Novom listu* od 13. travnja 2019. dr. Ivo Josipović, profesor na Pravnome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i bivši predsjednik Republike Hrvatske, i to ovom izjavom: „Povijesne istine radi, fratri sa Širokog Brijega podupirali su ustaše, kako to i danas čine neki njihovi nasljednici. Kada su partizani dolazili na Široki Brijeg, pružili su im vrlo snažan oružani otpor i uključivanjem u ratna djelovanja bili su legitiman cilj vojnih djelovanja.“²

U ovome prilogu osvrnut ćemo se upravo „povijesne istine radi“ na ključni dio ove izjave i pogledati kako stoji u postupku provjere dokaza koje nam podastire dr. Josipović. Zadržat ćemo se konkretno na tvrđnji da su se franjevci uključili u ratna djelovanja i, prema pravniku Josipoviću, bili legitiman vojni cilj. Za potkrjepu ili kao dokaz za ovu tvrđnju Josipović se pozvao na studiju izvjesnoga „dr. Anića“ te na „dokumenta iz arhiva“ u Republici Hrvatskoj i u BiH koji, prema Josipoviću, „jasno potvrđuju da su u vojnim operacijama na strani ustaša i Nijemaca sudjelovali i širokobriješki fratri, da su se snažno i uporno borili, da je na zvoniku bilo mitraljesko gnijezdo, a oko samostana minsko polje.“³ U narastajućoj polemičkoj plimi, koja je uslijedila nakon njegova intervjua, dr. Josipović će se za dodatni dokaz pozvati i na izjave svjedoka,

¹ O tome više u: *Mir i dobro. Glasilo provincije hercegovačkih franjevaca*, br. 7., 1971., str. 286. – 290. i 295. – 297.

² DRAŽEN CIGLENEČKI, „Bujanec tvrdi da je Šešelja zvao u emisiju u dogovoru sa stožerom predsjednice: ‘Rekli su da pokušam’“, *Novi List*, <<http://www.novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Bujanec-tvrdi-da-je-Seselja-zvao-u-emisiju-u-dogovoru-sa-stozerom-predsjednice-Rekli-su-da-pokusam>>, (14. X. 2019.).

³ IVO JOSIPOVIĆ, „Ivo Josipović odgovara poznatom filozofu: Pozdravljam ga, ne sramotnim ZDS ni časnim SFSN, nego novim pozdravom: NSLM - Neven Sesardić laje na Mjesec“, *Jutarnji list*, <<https://www.jutarnji.hr/komentari/ivo-josipovic-odgovara-poznatom-filozofu-pozdravljam-ga-ne-sramotnim-zds-ni-casnim-sfsn-nego-novim-pozdravom-nslm-neven-sesardic-laje-na-mjesec/8769959/>>, (14. X. 2019.).

preciziravši da su mu se „javili mnogi čiji su rođaci partizani bili u bitci za Široki Brijeg. Svi potvrđuju da su se fratři žestoko borili i da su stradali u bitci.“⁴ Pokušajmo provjeriti ove tvrdnje.

1. Dokazi?

Referirajući se na „dr. Anića“, Josipović je očito mislio, a što je kasnije i potvrdio, na dr. Nikolu Anića, nekadašnjega pripadnika 12. dalmatinske brigade i sudionika borbi za Široki Brijeg,⁵ potom oficira JNA te dugogodišnjega predavača na Vojnoj akademiji u Beogradu (do umirovljenja 1982.). Nije nevažno pripomenuti da je Anić stekao doktorat kao umirovljenik (2002.), u 79. godini života.⁶ Pozivajući se na njegovu „studiju“, Josipović je očito mislio na Anićevu knjigu *Povijest Osmog korpusa narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943. – 1945.*⁷ Već je u naslovu njegove knjige uočljiva manipulacija s ciljem kroatiziranja jednoga, inače jugoslavenskoga, partizanskog korpusa čiji je stvarni naziv glasio: *Osmi korpus narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*. Ni u jednoj izvornom dokumentu Osmoga korpusa, kao ni dokumentu bilo koje druge partizanske postrojbe, ne piše da se radilo o oružanoj formaciji „vojske Hrvatske“, kako Anić iskrivljuje, nego „vojske Jugoslavije“.⁸ To je

⁴ Ivo JOSIPOVIĆ, „Josipović odgovorio Raspudiću i Ristiću: Bijesni čopor protiv istine“, *Večernji list*, <<https://www.vecernji.hr/vijesti/josipovic-odgovorio-raspudicu-i-risticu-bijesni-copor-protiv-istine-1319060>>, (14. X. 2019.).

⁵ Nikola Anić (1923. – 2006.) rođen je u Sućurju na Hvaru. U vrijeme borbi za Široki Brijeg bio je potporučnik u, prema vlastitim navodima, 12. dalmatinskoj brigadi na funkciji „Sekretara Brigadnog komiteta SKOJ-a“. Usp. NIKOLA ANIĆ, *Povijest dvanaeste dalmatinske – prve otočke – narodnooslobodilačke udarne brigade 26. divizije narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*, Domicil 12. dalmatinske NOU brigade, Supetar na Braču, 1984., str. 185.

⁶ Usp. DAMIR AGIČIĆ, „Doktorati iz povijesti u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata (1946-2008). Prilog istraživanju historije historijske znanosti“, *Spomenica Josipa Adamčeka*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: Odsjek za povijest, Zagreb, 2009., str. 530.

⁷ Usp. NIKOLA ANIĆ, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske 1943. – 1945.*, Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, Split, 2004.

⁸ U dodatku knjige *Metastaze jedne revolucije* objavljeno je nekoliko preslika izvornih dokumenata iz beogradskoga Vojnog arhiva na kojima se jasno ističe (u zaglavlju dokumenata) službeni naziv *Osmog korpusa* kao oružane formacije „vojske Jugoslavije“. IVICA ŠARAC, *Metastaze jedne revolucije. Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine*, Crkva na kamenu, Mostar, 2019., str. 377. – 379.

tipičan primjer manipulacije s naoko nevažnim detaljem koji zapravo tendira dezinformirati javnost prikazujući ratna djelovanja partizanskih postrojbi iz vremena Drugoga svjetskog rata kao hrvatske državotvorne vojno-političke ciljeve, što ne odgovara povijesnim činjenicama. To su i po nazivu i po vojno-političkome programu bile jugoslavenske partizanske postrojbe predvođene komunistima koje su se u državotvornome pogledu borile, u skladu s ratnim ciljevima ondašnjega komunističkog vodstva, za obnovu Jugoslavije na ideološkoj platformi komunizma, s planiranim federalnim ustrojem jugoslavenske države po tadašnjem sovjetskom modelu.⁹

Što to, dakle, stoji u Anićevoj knjizi da se dr. Josipović odlučio za potkrjepu svojih tvrdnji pozvati upravo na njegovo djelo? Valja još jednom podsjetiti da je Anić kao pripadnik 12. dalmatinske brigade i sam sudjelovao u partizanskim borbama za Široki Brijeg, pa bi bilo logično očekivati da bi kao očevidac mogao posvjedočiti kako je osobno ratovao protiv naoružanih franjevaca. Takva svjedočanstva, međutim, nema u njegovoj knjizi. Unutra nema ni dokumenata koji bi na bilo koji način tematizirali oružani otpor franjevaca i njihovo sudjelovanje u borbama. U Anićevoj knjizi nema nikakvih konkretnih dokaza, nego su preuzete izjave njegovih nekadašnjih suboraca u širokobriješkim borbama, tadašnjih političkih komesara Fabijana Trge i Milana Rake, izrečene 1985. na jednome „okruglom stolu“ u Mostaru i potom 1986. objavljene u zborniku *Mostarska operacija*.¹⁰ Milan Rako¹¹ je u tome zborniku ustvrdio da su partizanskoj jedinici koja je upala u širokobriješki samostan „pružili otpor, osim njemačkih i ustaških vojnika, i grupe naoružanih klerika“ dodajući da je u tim borbama „poginulo i 12 pripadnika samostana, svećenika i klerika“. Ništa u tim tvrdnjama ne bi bilo sporno da se Rako za njihovu potkrjepu nije pozvao na (*nota bene!*) „podatke iz glasila hercegovačkih franjevaca ‘Mir i dobro’

⁹ Usp. DUŠAN BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 189. – 204.

¹⁰ Usp. *Mostarska operacija. Učesnici govore*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1986., str. 225. i 254.

¹¹ Milan Rako (1922.) rođen je u Šumetu (Imotski). U vrijeme borbi za Široki Brijeg bio je politički komesar 4. bataljuna iz sastava 11. dalmatinske brigade.

br. 5/1971.¹² Treba li napominjati da su u vlastitome glasilu hercegovački franjevci nijekali umiješanost njihove subraće u oružani sukob!?

Fabijan Trgo¹³ bio je politički komesar u 12. dalmatinskoj brigadi i također je sudjelovao u partizanskim napadima na Široki Brijeg. Zanimljivo je da se Josipović poslužio istim argumentom 2019. godine kao i Fabijan Trgo 1985. na spomenutom skupu u Mostaru. Trgo je tada (kao i Josipović danas) tvrdio da postoje dokumenti koji dokazuju da su širokobriješki franjevci oružjem pružali otpor partizanima, izjavivši doslovno ovako: „Dokumenti naše, njemačke i ustaško-domobranske provenijencije *jasno i nedvojbeno kazuju* da su se u vrijeme borbi za oslobođenje Širokog Brijega u samostanu i na položajima oko njega, u istom stroju sa njemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama, nalazili *i svećenici sa puškom u ruci* (kurziv moj, nap. aut.).“¹⁴ Te dokumente, međutim, niti je pokazao niti nas je uputio gdje se nalaze. Zašto ih, ako postoje, nije objavio upravo general-potpukovnik Fabijan Trgo kada je svojedobno kroz duže razdoblje bio urednik višetomnoga *Zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije* u izdanju Vojno-istorijskoga instituta u Beogradu, u kojemu su godinama objavljivani izvorni dokumenti iz Drugoga svjetskog rata? Isto tako i Josipović, optužujući širokobriješke franjevce za sudjelovanje u borbi, upućuje na građu u hrvatskim i bosansko-hercegovačkim arhivima želeći time ostaviti dojam da su mu poznati ti dokumenti. No, ne bi se reklo da zna o čemu govori jer je izvjesno da Josipović takve dokumente nije mogao vidjeti zato što oni nikada i nigdje nisu objavljeni od svršetka Drugoga svjetskog rata do danas. Ponovno isti upit: Zašto nisu objavljeni ako znamo da za to nije bilo nikakvih smetnji u vrijeme jugoslavenskoga komunizma? Odgovor je jednostavan: Zato što

¹² MILAN RAKO, „Jedanaesta dalmatinska u mostarskoj operaciji“, *Mostarska operacija...*, str. 254.

¹³ Fabijan Trgo (1924. – 2008.) rođen je u Krilu Jesenice pokraj Omiša. U vrijeme borbi za Široki Brijeg bio je politički komesar 12. dalmatinske brigade, i to s činom majora. Navodno je odmah istoga dana po zauzimanju Širokoga Brijega major Trgo razriješen dužnosti političkoga komesara i prebačen „na školovanje u Beograd“. Podatak prema: N. ANIĆ, *Povijest dvanaeste dalmatinske...*, str. 166. i 339.

¹⁴ FABIJAN TRGO, „Uloga Dvadeset šeste dalmatinske divizije u mostarskoj operaciji“, *Mostarska operacija...*, str. 225. Tu tvrdnju preuzima i kao nekakvu relevantnu znanstvenu činjenicu koristi N. ANIĆ, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa...*, str. 222.

ne postoje! Ovdje sam prisiljen unijeti i jednu osobnu crticu. Naime, pregledao sam svu dostupnu arhivsku građu (kako jugoslavensko-partizanske tako i njemačke i ustaško-domobranske provenijencije) u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu kao i građu u Arhivu hercegovačko-neretvanske županije/kantona u Mostaru. Kako u tim dokumentima nisam pronašao nikakve potvrde o oružanim aktivnostima širokobrijeških franjevac, odlučio sam nakon razgovora s pojedinim djelatnicima arhivskih ustanova (uključujući i zamjenika ravnatelja/direktora Arhiva BiH u Sarajevu koji mi je rekao da njihova ustanova o ovoj problematici ima vrlo malo građe i da je uglavnom riječ o preslikanoj dokumentaciji iz beogradskoga Vojnog arhiva) pregledati i dostupnu dokumentaciju u Vojnome arhivu u Beogradu. Tamo sam doista pronašao nekoliko bitnih dokumenata koji tematiziraju borbe od 6. do 8. veljače 1945. na Širokome Brijegu, ali ni u jednome od njih nema ni traga onomu što su tvrdili i preuzimali jedan od drugoga: Trgo, Rako, Anić i Josipović. Pa na temelju čega se onda desetljećima vrti i ponavlja jedna te ista tvrdnja o „naoružanim klericima“, odnosno franjevcima „s puškom u ruci“?

Prva takva verzija pojavila se u ratnome propagandnom tisku samo dan poslije partizanskoga zauzimanja Širokoga Brijega. Odmah je 8. veljače u komunističko-partizanskome glasilu *Borba* objavljen članak pod naslovom *Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama*. To je po svemu tipičan propagandno-huškački uradak kojemu je cilj bio prikazati sve franjevačke samostane u BiH kao „ustaška legla“, a franjevce kao navodne organizatore i čak predvodnike oružanoga otpora partizanskim snagama. Tekst su iz *Borbe* preuzele pa „nadograđivale“ i druge komunističke tiskovine toga vremena, poput *Politike* i *Vjesnika*, u kojima se za Široki Brijeg navodilo da su i „fratri ustaše iz ovog franjevačkog samostana učestvovali u borbi“, da su upravo oni pružali „najžešći otpor“ te da su kao „puškomitraljesci i borci s karabinima i bombama (i) poginuli (su) u ovim borbama“¹⁵. Analize pokazuju da su takvi članci služili kao propagandna podloga s ciljem

¹⁵ Za ove i slične medijsko-propagandne priloge vidi: TOMISLAV JONJIĆ, „Pokolj širokobrijeških franjevac u kontekstu uspostave jugoslavenske komunističke vlasti“, *Hum i Hercegovina kroz povijest. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, knjiga II., IVICA LUČIĆ (ur.), INSTITUT ZA POVIJEST, Zagreb, 2011., str. 483. – 484.

amortizacije i opravdanja masovnih i pojedinačnih odvođenja i ubijanja hercegovačkih (ali i bosanskih) franjevaca, koji su već bili u tijeku po Hercegovini, a naročito na Širokome Brijegu.¹⁶ Tvrdnje ratne propagande nakon toga preuzimaju (i na njima dorađuju svoje „nove“ teze) jugoslavensko-komunistička historiografija i publicistika, a zatim i partizanska memoaristika, proširujući optužnicu protiv širokobrijeških franjevaca sa sve bizarnijim detaljima poput glasine kako su franjevci polijevali partizane vrelin uljem sa samostanskih otvora.¹⁷ U antiklerikalnoj pseudoznanstvenoj historiografiji prednjačio je notorni Viktor Novak sa svojim propagandnim „klasikom“ pod naslovom *Magnum crimen* (prvo izdanje 1948.) u kojemu je samostan na Širokome Brijegu nazvan „ustaškom kulom“ i „ratničkim uporištem“ iz kojega su, piše Novak, „fratri na sve strane sijali smrt“ s napomenom da su onda po svršetku borbi „nađeni u samostanu i crkvi ustaški fratri, koji su se borili u svojim mantijama na strani ustaša i Nijemaca kao puškomitraljesci i borci“¹⁸. A da je definitivno trasiran put kojim će se ubuduće (smjeti) ići u opisivanju i tumačenju uloge i sudbine širokobrijeških franjevaca, bilo je jasno nakon „pravorijeka“ maršala Josipa Broza Tita koji je u jednoj poslijeratnoj izjavi „presudio“ da su se „u Širokom Brijegu u Hercegovini, zajedno s Nijemcima i ustašama, borili i mnogi fratri protiv naše oslobodilačke vojske“, pa da su onda „razumije se, izginuli zajedno s Nijemcima i ustašama“¹⁹. Maršalov „pravorijek“

¹⁶ Usp. I. ŠARAC, *n. dj.*, str. 189. – 280.

¹⁷ U razgovorima s nekima od starijih susjeda još sam u drugoj polovici 1980-ih mogao čuti kako su „fratri na Brigu“ polijevali partizane vrelin uljem! Koliko je apsurdna pomisao kako su franjevci tijekom Drugoga svjetskog rata mogli posjedovati toliku količinu ulja da su ga mogli prolijevati, i to po vojsci opremljenoj suvremenim naoružanjem, najbolje pokazuje jedna zabilješka iz širokobriješkoga samostanskog ljetopisa za 1942. godinu: „17. II. Poklade prošle bez uštupaka, jer nema masti.“ ANDRIJA NIKIĆ, *Stradanja Hrvata u Hercegovini po franjevačkim izvješćima 1942. – 1944.*, Franjevačka knjižnica i arhiv Mostar, 1998., str. 165.

¹⁸ VIKTOR NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Nova knjiga, Beograd, 1986., str. 657. – 658. Zbog neutemeljenih optužbi, objeda i krivotvorenih podataka ovo Novakovo voluminozno djelo odavno je u znanstveno-stručnoj javnosti ocijenjeno kao „nadrihistoriografski pamflet“. Vidi: ZLATKO MATIJEVIĆ, „‘Magnum crimen’ hrvatske historiografije. Hrvatski katolički pokret i stvaranje jugoslavenske države u interpretaciji Viktora Novaka“, *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2005., str. 137.

¹⁹ JOSIP BROZ TITO, *Izgradnja nove Jugoslavije*, sv. II., knjiga prva, Kultura, Beograd, 1948., str. 170.

zaista je kasnije dobio i stvarnu pravosudnu „potvrdu“ kada je Vrhovni sud Jugoslavije svojom presudom u Beogradu od 15. listopada 1971. zabranio „raspačavanje štampane stvari sa društveno-štetnim sadržajem“, tj. knjižice Široki Brijeg, u kojoj se netko, eto, bio usudio prikazati pobijene širokobriješke franjevce kao nevine žrtve.²⁰ Nakon svega ostala je samo još jedna „sitnica“ – konkretni dokazi! S tom zadaćom na scenu stupaju nekadašnji partizanski borci i politički komesari (neki postaju vojni povjesničari, poput Trge, Rake, Anića itd.) kako bi prikupili ozbiljne dokaze te Titovu „pravorijeku“ i presudi Vrhovnoga suda dali i uvjerljivu „znanstvenu“ podlogu kakva je, primjerice, trebala biti ona koju su „ponudili“ u veljači 1985. na „okruglome stolu“ u Mostaru.²¹ Međutim, izuzev jalovih uzajamnih citiranja i ponavljanja starih teza o navodnome postojanju takvih dokumenata, nisu predočili ni jedan izvor iz kojega bi bilo vidljivo da su franjevci na Širokome Brijegu doista ubijeni kao sudionici u borbama.

2. Što „govore“ izvorni dokumenti?

Prije osvrta na sadržaje najvažnijih izvornih dokumenata o borbama na Širokome Brijegu u veljači 1945. potrebno je podsjetiti na to da su gimnaziju, konvikt i samostan na Širokome Brijegu (kao i druge franjevačke ustanove po Hercegovini) koristile različite vojne formacije tijekom Drugoga svjetskog rata uključujući i partizane koji su, kako pokazuje jedan partizanski dokument, odmah po zauzimanju grada isto tako koristili samostan u vojne svrhe.²² Hercegovačkim franjevcima nije odgovaralo nikakvo

²⁰ Brošura dr. fra Gojka Muse izazvala je pravu pravosudnu dramu u tadašnjoj SFRJ. Najprije je Okružni sud u Splitu 12. kolovoza 1971. zabranio raspačavanje knjižice i naložio „organizma unutrašnjih poslova“ da se postojeći primjerci oduzmu i unište, a potom je Vrhovni sud Hrvatske na utok franjevačkoga samostana Široki Brijeg 25. kolovoza 1971. poništio presudu Okružnoga suda u Splitu, da bi na kraju Vrhovni sud Jugoslavije u Beogradu 15. listopada 1971. poništio odluku Vrhovnoga suda Hrvatske i zabranio raspačavanje brošure *Široki Brijeg*. O tome vidi: „Široki Brijeg i oko njega. U povodu zabrane brošure *Široki Brijeg*“, *Mir i dobro. Glasilo provincije hercegovačkih franjevaca*, br. 7., 1971., str. 271. – 286. i 290. – 294.

²¹ Njihovi radovi objavljeni su godinu dana kasnije u zborniku *Mostarska operacija. Učesnici govore*, Beograd, 1986.

²² Po zauzimanju Širokoga Brijega, a tijekom priprema napada na Mostar, Štab 26. divizije izdao je 12. veljače 1945. „zapovijest“ u kojoj je, uz ostalo, navedeno da će partizanska „Centar veza biti u samostanu Široki Brijeg“. Vidi: „Štab XXVI Udarne div. NOVJ. 12-II-1945.

prisustvo vojske u njihovim ustanovama, pa tako ni na Širokome Brijegu. U jednome poslijeratnom osvrtu na ratne godine fra Tugomir Soldo piše kako su i bivši provincijal dr. fra Krešimir Pandžić i tada aktualni provincijal dr. fra Leo Petrović uzaludno „molili i energično tražili od hrvatskih i njemačkih vlasti“ da se premjesti fronta nekoliko kilometara dalje od Širokoga Brijega.²³ Dr. Petrović je kao provincijal protestirao zbog toga što su njemačke snage koristile samostanske prostorije kao vojnu bolnicu, kako pokazuje njegov službeni dopis s kraja 1944. upućen generalu Adolfu Sabljaku, tadašnjemu opunomoćeniku Vlade NDH kod njemačkoga stožera u Mostaru, u kojemu se provincijal žali što su Nijemci „nasilno“ (riječ u izvorniku, nap. aut.) pretvorili dio samostana na Širokome Brijegu u vojnu bolnicu (*Lazarett*) te što su njemačke postrojbe na isti način zaposjele i još neke franjevačke kuće i samostane po Hercegovini. U svome dopisu, uz apostrofiranje Širokoga Brijega, ističe i ovo: „Ovakvo je stanje uistinu neodrživo. Naročito iztičemo, da su svi naši samostani i kuće *nasilno* (istaknuo I. Š.) zaposjednute po njemačkim vojnim jedinicama.“ Provincijal je u svojoj žalbi naglasio da je „prisutnost njemačkih vojnih jedinica izazivala dosada“ višestruka bombardiranja franjevačkih objekata i crkava i moli generala Sabljaka da se zauzme kod Nijemaca da napuste franjevački samostan i konvikt na Širokome Brijegu.²⁴

Premda je korišten isključivo kao vojna bolnica, partizanska „artiljerijska“ paljba je od samoga početka napada na Široki Brijeg (6. veljače) bila koncentrirana upravo na samostan.²⁵ Taj je punkt u odnosu na ostale bio relativno slabije branjen (prema procjenama partizanske strane s nekih 250 vojnika²⁶) i zapravo je među prvima zauzet, jer ni po svome položaju ni po broju vojnika nije predstavljao najvažniju točku obrane na širokobriješkoj

Štabovima brigada i ostalih jedinica XXVI divizije – Zapovijest za čišćenje uporišta oko Mostara i oslobodjenja grada Mostara“, Arhiv hercegovačko-neretvanske županije/kantona, Mostar. Fond: Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu, bez. br. kut. (prijepis dokumenta).

²³ Usp. TUGOMIR SOLDI, „Držanje katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme Drugoga svjetskog rata“, *Hercegovina franciscana*, Mostar, br. 7., 2011., str. 413.

²⁴ Cjelovit tekst žalbe provincijala dr. fra Lea Petrovića donosi A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata u Hercegovini...*, str. 318. – 321.

²⁵ Usp. MILAN RAKO – SLAVKO DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1987., str. 281.

²⁶ Usp. *isto*, str. 282.

bojišnici. Postojalo je, dakle, više utvrđenih i strateški važnijih punktova za obranu Širokoga Brijega, a prema jednomu partizanskom obavještajnom izvješću o „utvrđenjima i položajima“ na Širokome Brijegu, u pobrojanim obrambenim punktovima ne navodi se samostan (s konviktom i gimnazijom), nego položaj „između Šušкова Brijega i samostana“.²⁷ U drugome partizanskom izvoru stoji da je obrambeni položaj bio „Šuškov Brijeg ispod samostana“²⁸.

Unatoč tomu što samostan nije ubrojen u utvrđene obrambene punktove (nego je to bio navedeni pojas ispod samostana), prvi i najjači napad partizanskih snaga na Široki Brijeg izveden je upravo na njega. Iako je, kako stoji u partizanskim izvorima, prvotno dobio „divizijsku“ zapovijed napasti „u širem rajonu“ samostanskoga kompleksa, Štab II. dalmatinske brigade donio je odluku da neposredno prije početka napada „artiljerija“ prvo tuče samostan.²⁹ Ta je odluka pravdana obrazloženjem da se radilo o „masivnim kamenim zgradama“, pa je navodno bilo „očekivano“ da će se odatle „naročito pružiti snažan otpor“³⁰, mada je onih 250 vojnika bilo razmješteno po bunkerima i rovovima ispod samostana. Ovdje se nameće logično pitanje: Zbog čega su upravo samostan, gimnazija i crkva bili prva meta napada partizanske „artiljerije“ ako se zna da je utvrđena linija obrane (bunker, rovovi, minirani prostor) bila u podnožju brijega, tj. ispod samostana? A da su obrambene njemačke i ustaško-domobranske snage u početku i za vrijeme najžešćih borbi najprije bile u rovovima i bunkerima

²⁷ U tome su izvješću navedeni sljedeći punktovi: „zidani bunker na Ciganskom Brdu“, „zidani bunker između Ciganskog Brda i duhanske stanice“, „bunker na Purinu Brdu... u kući pokraj tog bunkera imaju telefonsku i radio stanicu /telefonom imaju vezu sa svim položajima u Š. Brijegu/“, „dva bunkera kamena od Klanca do Burića Brijega“, „oko 60 zidanih bunkera od Burića do Šušкова Brijega“, „na Purinu Brdu od Klanca do talijanskog bunkera prema mostu na Lištici. Imaju 10 zidanih bunkera“, „položaj na Lisi“, „položaj na Čavarovom brdu s jednim bunkerom“, „položaj između Šušкова Brijega i samostana (istaknuo I. Š.) sa 1 teškim bacačem“, „haubice od 105 mm na Pecari“, „milicija drži položaj od talijanskog bunkera koji se nalazi sa zapadne strane mosta na Lištici do duhanske stanice. Imaju 7 zidanih bunkera“. Za izvor vidi: „Štab IX. Udarne divizije NOVJ, Obavještajni oficir, broj 26/45, dne 25. I. 1945, Vojno-obavještajni izvještaj, sektor Široki Brijeg-Mostar, Štabu VIII. Udarnog Korpusa NOVJ (za ob. ostsjek)“, u: Vojni arhiv u Beogradu, fond NOVJ, k. 527, f. 4, dok. 1.

²⁸ HRVOJE MANDIĆ, „Borbe za Široki Brijeg od studenog 1944. do 7. veljače 1945.“, *Polemos*, Zagreb, god. XVI. (2013.) br. 32., str. 16. – 17.

²⁹ Usp. M. RAKO – S. DRUŽIJANIĆ, *n. dj.*, str. 279. i 282.

³⁰ *Isto*, str. 279.

ispod samostana, potvrđuju opet partizanski izvori. Naime, u osvrtu na prijelomne trenutke sukoba opisuje se kako „moral i upornost neprijatelja sada već popušta... Napuštali su *rov po rov, bunker po bunker* (istaknuo aut.)“³¹. Logično je, isto tako, da su se, napuštajući „rov po rov, bunker po bunker“, povlačili gore, prema platou na kojem su se nalazili samostan, crkva i gimnazija.

Josipović je u svome intervjuu spomenuo i „mitraljesko gnijezdo“ na zvoniku. Nije isključena mogućnost da se netko od pripadnika njemačkih ili ustaško-domobranskih postrojbi u povlačenju iz rovova i bunkera popeo na zvonik i odatle pucao, no i to je dvojbeno s obzirom na činjenicu da su – opet prema partizanskim izvorima – snažnom „artiljerijskom i tenkovskom paljbom“ već prvoga dana zapaljeni i oštećeni kako gimnazija i samostan tako i zvonik crkve.³² Sutradan, 7. veljače, svladan je i probijen utvrđeni obrambeni pojas i partizani su toga poslijepodneva ovladali čitavim samostanskim kompleksom.³³ Time dolazimo do ključnoga trenutka, do tvrdnje da su im pri tome i franjevci pružali oružani otpor. Već je rečeno da se u jugoslavensko-komunističkome tisku navodilo i dalje prenosilo kao neporeciva činjenica (što je naposljetku dobilo i sudsku potvrdu Vrhovnoga suda), koju „znanstveno“ u Mostaru „potvrđuju“ Trgo i Rako, da su franjevci sudjelovali u toj borbi i pri tome izginuli. Godinu dana nakon objave teksta s mostarskoga „okruglog stola“ Rako se nešto više potrudio i u koautorstvu sa Slavkom Družijanićem (također bivšim pripadnikom II. dalmatinske brigade) objavio monografiju o svojoj brigadi, gdje je ponovno istaknuo da su u samostanu na Širokome Brijegu „pružili otpor pored vojnika i grupe naoružanih klerika“. I tu je (opet se pozivajući na franjevačko glasilo *Mir i dobro*) ponovio kako je „pored gubitaka naših jedinica i neprijatelja, poginulo i 12 pripadnika samostana – što svećenika, što klerika“³⁴. Ovaj put, međutim, malo je proširio „dokaze“ tako što se pozvao na jednu izjavu komandira čete Ivana Jukića, koji, pišu Rako i Družijanić, „kasnije u sjećanju navodi da se njegovoj četi predalo

³¹ *Isto*, str. 287.

³² Usp. „Operacijski dnevnik štaba VIII. ud. Korpusa“, Vojni arhiv u Beogradu, fond NOVJ, k. 526, f. 3, dok. 24. Usp. M. RAKO – S. DRUŽIJANIĆ, *n. dj.*, str. 284.

³³ Usp. I. ŠARAC, *n. dj.*, str. 229 i dalje.

³⁴ M. RAKO – S. DRUŽIJANIĆ, *n. dj.*, str. 287.

6 naoružanih klerika.³⁵ Ostavimo sada po strani pitanje koje se i ovdje nameće, a ticalo bi se postupka prema zarobljenicima, i zadržimo se na onome ključnom: ako su franjevci („klerici“) doista sudjelovali u borbi, to bi onda svakako moralo biti spomenuto negdje u izvješćima onih partizanskih formacija koje su vodile borbe i zaposjele samostan. Pregledao sam *Operacijski dnevnik* (tako u izv., nap. aut.) Štaba Osmoga korpusa i izvješća svih štabova (za ovu temu) najvažnijih partizanskih formacija iz sastava Osmoga korpusa (26. dalmatinske divizije i II. brigade). U njima se nigdje, ni u jednome od brojnih dokumenata, ne spominje bilo kakav način sudjelovanja franjevacu u oružanome sukobu. U Vojnome arhivu u Beogradu pohranjen je za ovu temu možda najvažniji dokument. Riječ je o izvješću jednoga od bataljuna (iz sastava II. brigade) koji je 7. veljače svladao otpor protivničkih vojnih snaga i ušao u samostanske prostorije. U tome se izvješću navodi točno vrijeme ulaska ovoga bataljuna u samostan, broj poginulih i ranjenih partizana, broj ubijenih i zarobljenih pripadnika protivničkih snaga, navedeni su i precizni podatci o zaplijenjenome oružju i municiji, no nigdje se, ni u jednome detalju ne spominju naoružani franjevci ili „klerici“ kao sudionici borbe.³⁶ Ako je pobrojan čak i zaplijenjeni materijal, teško je zamisliti da bi se jedan takav krupan događaj, kao što bi bila borba s naoružanim redovnicima, izostavio u jednome ovakvom izvješću! Dakle, ni u jednome do sada dostupnom dokumentu koji tematizira borbene aktivnosti na Širokome Brijegu u veljači 1945. ne stoji da su

³⁵ *Isto.*

³⁶ U Vojnome arhivu u Beogradu nalazi se originalan (ovjeren i potpisan) dokument pod nazivom *Operativni izvještaj* Štaba 3. Bataljuna, u kojemu se pod nadnevkom 7. veljače konkretno opisuju aktivnosti i uspjesi bataljuna toga dana: „7. II. 1945. u 5:30 sati I. četa po usmenom naredjenju Štaba brigade ušla u prvu borbenu liniju između II. i IV. bataljona u smjeru samostana u Širokom Brijegu. U 10 sati u sadejstvu sa tenkovima I. i III. četa izvršila juriš na samostan sa jugo-istočne strane. Nakon polusatne borbe samostan i blok okolnih kuća zauzeti. U zajedničkoj borbi sa IV. bataljonom koji je napadao samostan sa istoka, a kasnije i sa II. bataljonom koji je izvršio juriš na cijeli greben sa juga neprijatelj protjeran u grad. Tokom noći neprijatelj pod pritiskom I. Dalm. Proleter. Brigade evakuirao u pravcu Mostara. U toku borbe ubijeno 35 nepr. vojnika a 13 zarobljeno. Zaplijenjeno 150 pušaka, 1. p.k. top, 5 kamiona, 2 kola sa zapregom, 2 kola hrane, 3 šarca, 1 šmajser i nešto municije. Naši gubitci: 3 mrtva i 28 ranjenih.“ Vidi „Štab III bataljona XI. Dalm. Ud. Brigade 12. veljače 1945., Štabu XI. Dalm. Ud. Brigade, Predmet: Operativni izvještaj za vrijeme od 13. I. do 12. II. 1945.“; Vojni arhiv u Beogradu, fond NOVJ, k. 1101A, f. 11, dok. 2.

franjevci pružali otpor ili sudjelovali u oružanim sukobima. No, zato postoje dokumenti koji otkrivaju da je s partizanske strane još prije početka napada njihovih snaga na Široki Brijeg najavljeno, i to s najodgovornijih mjesta u lancu zapovijedanja, da će uslijediti „drastične akcije“ i „kazne“ nad franjevcima.³⁷

3. A izjave svjedoka?

Za završni argument dr. Josipović poziva se na izjave svjedoka (i to samo partizanskih!) i tek time ulijeće na sklizak teren jer su sami partizani, sudionici borbi na Širokome Brijegu, o tome davali vrlo proturječne informacije. Neki su bivši partizani doista pričali i uvjerovali javnost da su vlastitim očima gledali naoružane franjevce u habitima, no pitanje je koga su oni stvarno vidjeli u toj ulozi ako u međuvremenu imamo i svjedočanstva, i to opet od bivših partizana, koja govore o manipulaciji s njihove strane na način da je neke od njih „zapala“ uloga obući franjevački habit i s puškomitraljezom u rukama „glumiti“ naoružana franjevca.³⁸

³⁷ U depeši Štaba 8. korpusa od 4. veljače, dakle dva dana uoči napada na Široki Brijeg, dojavljuje se svim podčinjenim postrojbama da će se franjevci „kazniti“ zbog toga što su navodno „ustaški funkcioneri“ i „krivci i organizatori“ vojne akcije „Bura“. Za tekst depeše vidi: Vojni arhiv u Beogradu, fond NOVJ, k. 528, f. 1, dok. 56. Najava „drastičnih akcija“ prema franjevcima stiže prije početka napada na Široki Brijeg i sa samoga vojnoga i partijskog vrha: Josip Broz Tito izjavljuje britanskomu brigadnom generalu Fitzroyu Macleanu, koji tu izjavu iz Beograda šalje 8. veljače *Foreign Officeu*, kako mu je „Tito (mi je) *nedavno* (istaknuo aut.) rekao da će, iz vojnih razloga i razloga unutarnje sigurnosti, biti prisiljen *poduzeti drastične akcije protiv tih franjevaca* (istaknuo aut.)“. *Tito - Churchill. Strogo tajno*, DUŠAN BIBER (izabrao i uredio), Arhiv Jugoslavije, Beograd – Zagreb – Ljubljana, 1981., str. 445.

³⁸ Nekadašnji partizan M. B. (iz Siverića kod Drniša) imao je potrebu puno godina kasnije, kao kapetan jedne pješadijske jedinice JNA, jednomu bogoslovu na služenju vojnoga roka u Mariboru „suznih očiju“ ispričati da je upravo on, kao partizanski sudionik bitke na Širokome Brijegu, dobio naredbu obući franjevački habit i popeti se s puškomitraljezom na zvonik širokobriješke crkve te zapucati dugim rafalima u trenutku dok su partizani odvodili skupinu širokobrijeških franjevaca prema skloništu da ih pobiju. Kada je sišao sa zvonika, upitao je komandira zbog čega je baš on morao pucati „kao fratar“, a na to pitanje navodno je dobio ovakvo obrazloženje: „Odgovorio mi je da treba da se vidi i da se zna da su fratri bili dobro naoružani, da su pružali otpor i da su tako u borbi poginuli. Uostalom ti si mlad i ti ćeš to lako zaboraviti.“ Navod prema svjedočanstvu pod nazivom „Ispovid“ objavljen u *Stopama pobijenih*, Široki Brijeg, god. XI. (2018.) br. 1.(20.), str. 14.

A što tek s onim partizanima čija se svjedočanstva ne podudaraju s izjavama „Josipovićevih svjedoka“!? Što, primjerice, s izjavom Rafaela Radovića, bivšega pripadnika 11. dalmatinske brigade, koji je u svome poslijeratnom svjedočenju opisao trenutak kada jedan oficir OZNA-e nakon okončanja borbi ubija jednoga franjevca (s kojim je prethodno razgovarao) pred zgradom gimnazije?³⁹ Ili, što s izjavom Ćire Botića, bivšega pripadnika 12. dalmatinske brigade, koji je tvrdio kako je partizanima na Širokom Brijegu „rečeno doslovno ovako: ‘Imate odriješene ruke, radite što hoćete. Ubijajte, palite, pljačkajte...’“.⁴⁰ Što s izjavom Pavla Prcele, isto tako bivšega pripadnika 11. dalmatinske brigade, koji je također tvrdio da su partizani poslije zauzimanja Širokoga Brijega dobili nalog od zapovjedništva divizije da imaju „slobodne ruke za tri dana“ „ubijati (ubiti) sve što se nađe u samom mjestu, uključivši starce, žene i djecu“⁴¹? Što, nadalje, s izjavom bivšega partizana koji je opisao kako su pri upadu u samostan zatekli skupinu „na smrt preplašenih“ franjevac a i đaka u samostanskome podrumu.⁴² Što, pak, s izjavom bivšega partizanskog oficira J. V. koji je, opisujući (šibenskomu biskupu J. Arneriću) počinjene strahote njegove vojske na Širokome Brijegu, rekao i to da su partizani nad tamošnjim franjevcima izvršili zločin.⁴³ Što je s izjavama na desetke civila i đaka (franjevačke gimnazije) koji su detaljno opisivali kako su se od početka do okončanja borbi skupa s franjevcima nalazili u skloništima u samostanu i oko njega (podrum, hidrocentrala i mlinica, protuzrakoplovno sklonište u samostanskome vrtu), kako su potom svi zajedno (i civili i franjevci i đaci) uz prijetnje i psovke bili strpa(va)ni u samostansku zbornicu, odakle su partizani po svršetku borbi odvodili

³⁹ Dokument (8.42., zapisnik br. 123) nalazi se u ostavštini dr. Krunoslava Draganovića. Usp. I. ŠARAC, *n. dj.*, str. 261. – 262.

⁴⁰ VELIMIR MABIĆ, *Od Širokog do Bleiburga i nazad*, Matica hrvatska: ogranak Široki Brijeg, Široki Brijeg, 2017., str. 534.

⁴¹ Za prijepis izjave vidi: *Stopama pobijenih*, Široki Brijeg, god. VIII. (2015.) br. 2.(15.), str. 26.

⁴² U njegovoj izjavi stoji: „Nakon što je desetnik I. Z. nogom razbio podrumska vrata u podrumu je zatekao jednu na smrt prestrašenu skupinu fratara, kako, okruženi učenicima gimnazije, sjede za stolom...“ Za iskaz I. Z. iz Jasenica kod Omiša vidi: DAMIR ŠIMIĆ, „Je li Josip Broz Tito osobno zapovjedio masovne likvidacije političkih neistomišljenika? (IV.)“, *Stopama pobijenih*, Široki Brijeg, god. V. (2012.) br. 2.(9.), str. 35.

⁴³ Usp. ANDRIJA NIKIĆ, „Svjedočenje biskupa Josipa Arnerića“, *Stopama pobijenih*, Široki Brijeg, god. IV. (2011.) br. 2.(7.), str. 41.

jednoga po jednoga franjevca? A što s tvrdnjama svjedoka koji su nakon širokobriješke bitke pronašli nagorjela tijela dvanaestorice franjevacu u skloništu i kod većine njih ustanovili da su likvidirani metkom u potiljak?⁴⁴ Što je s deveticom odvedenih (8. veljače) i kasnije pogubljenih širokobrijeških franjevacu, čije kosti i danas teškom mukom pronalazimo po hercegovačkim i dalmatinskim škrapama? A što s ubijenim starim i nemoćnim franjevcima koje ni najluđa mašta ne može zamisliti u borbenim aktivnostima?

Umjesto zaključka – jedan prijedlog!

Sva gore nanizana retorička pitanja sugeriraju da bi se dvojba s početka ovoga priloga nužno trebala preformulirati u pitanje, tako da bi, usklađena s profesijom dr. Josipovića, sada glasila: „Je li ratni zločin nad širokobriješkim franjevcima otišao u zastaru ili je još uvijek utuživ?“ Budući da je Josipović u međuvremenu u javnosti ponovio tvrdnju da su širokobriješki franjevci zbog sudjelovanja u oružanome sukobu bili legitiman vojni cilj,⁴⁵ držim da je krajnje vrijeme da uprava Hercegovačke franjevačke provincije sudskim putem zatraži od prof. dr. Ive Josipovića da napokon iznese konkretne dokaze.

⁴⁴ Usp. I. ŠARAC, *n. dj.*, str. 260. – 267.

⁴⁵ Usp. „Josipović odgovorio na prozivke Vidović-Krišto: Samostan u Širokom Brijegu pretvorio se u vojnu utvrdu i postao legitiman vojni cilj“, *Otvoreno.hr*, 24. VII. 2020., <<https://otvoreno.hr/vijesti/josipovic-odgovorio-na-prozivke-vidovic-kristo-samostan-u-sirokom-brijegu-pretvorio-se-u-vojnu-utvrdu-i-postao-legitimni-vojni-cilj/306915>>, (8. IX. 2020.).

Original scientific article
Received on February 3 2020

IVICA ŠARAC

University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences

LEGITIMATE MILITARY TARGET OR VICTIMS OF CRIME?

Abstract

Were the Franciscans from Široki Brijeg killed in February 1945 while participating in the battle or the war crime was committed over them? Although at first such question seems as an inadmissibly simplified doubt, in this case there are only two possibilities indeed: were they murdered as actors in the armed conflicts or killed innocent? On the basis of available archive documents, relevant literature and witness statements the paper seeks to verify the validity of claims on (un)involvement of Franciscans in the armed conflicts in široki Brijeg from 6th to 8th February 1945.

Keywords: Široki Brijeg; Herzegovinian Franciscans; Yugoslav Partisans; 1945